

# ТЕРМІНОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАНЬ

УДК 811.161.2

Адам Гожий

Полтавська гравіметрична обсерваторія НАН України

## РУЙНІВНА ДІЯ НЕДОСКОНАЛИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ВИЗНАЧЕНЬ ТЕРМІНІВ

© Гожий А. В., 2012

**Вживання термінів із багатою синонімією в законодавстві потребує спеціальної конкретизації їх суті. Якщо законодавче визначення суті якось терміна є невдалим чи неправильним, то використання його у державному управлінні і господарюванні може мати негативні наслідки. Проблема розглянута на прикладі терміна «моніторинг».**

**Ключові слова:** українська мова, термін, законодавство, термін «моніторинг».

**Use of terms with a lot of synonyms in the law requires special specification of their lingual essence. If legal definition of a term is lame or incorrect, its use in state administration and economic management may have negative consequences. The term «monitoring» is taken as an example of the problem.**

**Keywords:** Ukrainian language, term, legislation, term «monitoring».

*«Им бы понедельник взять и отменить»*

*В. Висоцький*

**Передмова.** Із точки зору логіки і здорового глузду мовне тлумачення будь-якого терміна повинне розкривати його суть незалежно від того, у якій галузі знань він використовується. Однак при вживанні термінів з багатою синонімією в законодавстві доводиться конкретизувати суть певних термінів шляхом додаткового їх тлумачення в законах у спеціальних статтях «Терміни і їх визначення». Якщо законодавче визначення якогось терміна зробити невдало, то це може призвести до негативних наслідків. Найчастіше це трапляється з тими термінами, що запозичені з інших мов. Ми проілюструємо це явище на прикладі терміна «моніторинг».

**Тлумачення терміна «моніторинг» в українській мові.** Термін «моніторинг» з'явився в українській мові порівняно нещодавно. У 10-томному академічному словнику української мови, що був виданий ще до 2000 р., цього терміна ще нема. Він запозичений з англійської мови і є лише в тлумачних словниках сучасної української мови, що почали видаватись після 2000 р.. Зокрема у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» дається таке тлумачення: *моніторинг* – це безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату [1, с. 687].

В англійській мові, з якої запозичений термін «моніторинг», дієслово «monitor» означає: «стежити або вимірювати щось з великою ретельністю в якийсь період часу, щоб побачити як воно (щось) змінюється» (to watch or measure something carefully for a period of time to see how it changes) [8, с. 816]; «стежити і контролювати якусь ситуацію з великою ретельністю протягом якогось періоду часу, щоб відкрити (знайти, виявити) щось про неї (ситуацію)» (to watch and check a situation carefully

for a period of time in order to discover something about it) [9, с. 427]. Відповідно, віддієслівний іменник «monitoring» має означати «стеження або вимірювання чогось із великою ретельністю в певний період часу, щоб виявити як змінюється це «щось». Якщо цим «щось» є, наприклад, «стан земель», то «моніторингом стану земель» має називатись «стеження з великою ретельністю за цим станом упродовж певного періоду часу, щоб виявити як він змінюється із часом».

Тобто суть мовного визначення терміна «моніторинг» у сучасній українській мові відповідає його суті в англійській мові, з якої цей термін запозичений.

**Класичні приклади моніторингу.** Для представників тих галузей наук і виробництв, які пов'язані із проведенням якихось вимірювань (астрономія, геодезія, геофізика, метрологія, метеорологія, математика, фізика, хімія), неперервні стеження за певними небесними чи земними явищами є звичними справами, якими вони займаються із давніх-давен. Вивчення змінення координат точок земної поверхні, дослідження руху континентів і окремих блоків земної кори, визначення змін форми й розмірів Землі, вивчення руху полюсів й обертання Землі; дослідження змінень просторового положення, форми, орбіт, фізичної природи різноманітних небесних об'єктів; вивчення плину й встановлення закономірностей змінення різноманітних природних явищ і процесів; регулярні стеження за стабільністю просторового положення великих інженерних споруд (мостів, гребель, веж, тунелів тощо); вивчення відхилень від стандартних значень певних метрологічних параметрів – усе це зразки того, що сьогодні називають модним терміном «моніторинг».

Серед згаданих вище наук особливо треба виділити геодезію, як найбільш «монітористу» науку. Адже неперервне стеження за зміненням топографічної ситуації на території кожної держави і відображення цих змінень на топографічних картах є одною з основних державницьких функцій «геодезії». Саме для виконання цієї функції всі держави світу мають у себе топографо-геодезичні (чи картографо-геодезичні) служби, першочерговим державним завданням яких є неперервне оновлення топографічних карт усіх видів і масштабів. Більш того, усі види стежень за зміненням топографічної ситуації на території держави в загальному можна назвати топографічними моніторингами.

Прикро констатувати, але представники інших галузей наук і виробництв, які ніякими вимірюваннями не займаються (здебільшого це науки політичного, економічного, соціологічного, суспільно-громадського, правознавчого характерів), не знають цих класичних прикладів моніторингу. Вони пишуть [3], що поняття «моніторинг» не має однозначного тлумачення, що як метод наукового дослідження він має декілька визначень. Їх зусиллями моніторингом почали називати будь-яку систему добування, накопичення й аналізу даних про стан якихось природних чи техногенних об'єктів, процесів чи явищ. Це примітивізоване визначення й розуміння моніторингу перенесене й у наше законодавство.

**Визначення терміна «моніторинг» у законодавстві України.** Законодавчі визначення терміна «моніторинг» відрізняються значним розмаїттям і неоднозначностями й не співпадають з їх філологічним визначенням.

У статті 191 п. 1 «Земельного Кодексу України» дається таке визначення терміну «моніторинг земель» [6]: *моніторинг земель – це система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів.* А у п. 2 ст. 191 сказано, що «у системі моніторингу земель проводиться збирання, оброблення, передавання, збереження та аналіз інформації про стан земель...»; у п. 6 ст. 191 вказується, що «*Порядок проведення моніторингу земель встановлюється* Кабінетом Міністрів України»; а у ст. 192 проголошено, що «*основним завданням моніторингу земель є прогноз* еколого-економічних наслідків деградації земельних ділянок з *метою* запобігання або усунення дії негативних процесів».

У ст. 54 Закону України «Про охорону земель» [4] говориться:

Абзац 1: «*Моніторинг земель і ґрунтів проводиться з метою* своєчасного виявлення зміни стану земель та властивостей ґрунтів, оцінки здійснення заходів щодо охорони земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, попередження впливу негативних процесів і ліквідації наслідків цього впливу».

Абзац 3: *«Для ведення моніторингу земель на національному рівні рішенням центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів і центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів на всій території України створюється мережа дослідних земельних ділянок та ділянок з еталонними ґрунтами з метою проведення на них необхідних спостережень, вимірювань та обстежень екологічного стану земель, зміни показників корисних властивостей ґрунтів під впливом господарської та інших видів діяльності».*

Абзац 6: *З метою своєчасного виявлення змін стану земель, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів ведеться моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.*

Абзац 7: *«Моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення включає: агрохімічне обстеження ґрунтів; контроль змін якісного стану ґрунтів; агрохімічну паспортизацію земельних ділянок».*

Абзац 8: *«Агрохімічна паспортизація орних земель здійснюється через кожні 5 років, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень – через кожні 5–10 років».*

Абзац 9: *«Суцільне ґрунтове обстеження проводиться через кожні 20 років».*

У «Положенні про моніторинг земель» [7] сказано:

**п. 1:** *«Об'єктом моніторингу є всі землі незалежно від форми власності на них».*

*«Складовою частиною моніторингу земель є моніторинг ґрунтів»;*

**п. 3:** *«Моніторинг земель складається із систематичних спостережень за станом земель (агрохімічна паспортизація земельних ділянок, зйомка, обстеження і вишукування), виявлення у ньому змін, а також проведення оцінки...»;*

*«Проведення моніторингу земель здійснюється у такому порядку:*

*виконання спеціальних зйомок і обстежень земель; виявлення негативних факторів, вплив яких потребує здійснення контролю; оцінка, прогноз, запобігання впливу негативних процесів.»*

У ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» написано [5]:

*«З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища».*

Як бачимо, у наведених законодавчих формулюваннях визначення змісту терміна «моніторинг» дається через інші неконкретно визначені терміни – система спостереження, необхідні вимірювання, спеціальні зйомки й обстеження, систематичні спостереження тощо.

Таким неконкретизованим визначенням і розумінням терміна «моніторинг» користуються не лише в законодавстві про землю, але й коли говорять про моніторинг вод, моніторинг надр, моніторинги будь-яких інших природних ресурсів.

У Законі України «Про охорону земель» [4] у статті 1 «Охорона земель та інші поняття і терміни» даються визначення біля двох десятків термінів, навіть дуже простих і зрозумілих [6]. Є тут, наприклад, визначення термінів «гумус», «забруднення ґрунтів», «земля», «родючість ґрунтів» та інші, які зрозумілі без додаткових пояснень. Але ж серед цих визначень нема терміна «моніторинг». Нема окремих статей про терміни і їх визначення й у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5], і у «Водному кодексі України» [2]. Усі ці дані свідчать, що в законодавстві України нема в цілому досконалого й однозначного визначення терміна «моніторинг».

**Негативні наслідки через розбіжності в мовному й законодавчих визначеннях терміна «моніторинг».** Законодавче визначення суті терміна «моніторинг» не відповідають його мовній суті ні в українській, ні у англійській мовах.

Мовне тлумачення «моніторингу», як дії «безперервного стеження», є цілком конкретним і зрозумілим. А законодавче визначення «моніторингу», як «системи спостережень», такою конкретністю не відрізняється, бо і термін «система спостережень» потребує окремого додаткового тлумачення, якого в законодавстві нема. Завдяки цьому кожен, хто користується законодавством, може розуміти й створювати якусь систему якихось спостережень по-своєму.

Окрім того, що всі законодавчі визначення терміна «моніторинг» не співпадають із його мовним визначенням, у законодавстві ще не враховано, що моніторинги земель і всіх інших природних ресурсів, як дії, що охоплюють певні території (всієї держави чи окремих її частин), фактично є стеженнями за зміненнями певної топографічної ситуації на цих територіях. А будь-які змінення топографічної ситуації на будь-яких територіях не можна відстежувати інакше ніж як на основі топографічної карти цієї території. Ця базова фундаментальна особливість усіх моніторингів територіального типу є дуже важливою для розуміння їх суті.

Через законодавчу недосконалість визначення й неоднозначність розуміння терміна «моніторинг» у державному господарюванні й управлінні під виглядом моніторингу землі (чи інших природних ресурсів) можна чинити дії, які моніторингом не являються. А це призводить до виникнення негативних явищ і процесів у багатьох галузях державного управління й господарювання в Україні. Для ілюстрації достатньо навести такий приклад із галузі геодезичної науки й виробництва.

Не розуміючи на законодавчому рівні, що моніторинги земель, вод і всіх інших природних ресурсів мають передбачати неперервне стеження за зміненням стану цих ресурсів на основі неперервного оновлення відповідних топографічних карт, держава вчинила таку нісенітницю – вона ліквідувала, як непотрібну, державну службу геодезії і картографії. А без цієї служби ніякого оновлення топографічних карт, а відтак і ніяких моніторингів територіального типу, на належному фаховому рівні здійснити не можна.

### Висновки

1. Негативні наслідки від недосконалого тлумачення законодавчих термінів не обмежуються одним терміном «моніторинг». Подібних термінів багато.

2. Виникнення й формування різних недоречностей через недосконале тлумачення термінів у законодавстві обумовлене зневажливим державним ставленням до вирішення проблем науково-технічної термінології. Воно виявилось у тому, що при реорганізації Державного комітету по стандартизації і метрології у Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики була ліквідована спеціальна дослідна група з розв'язку проблем стандартизації термінів, що існувала при Держстандарті й спрямовувала розвиток термінотворчості в нормальне русло.

3. Справу стандартизації науково-технічного термінотворення не можна пускати на самоплив і цим сприяти безпідставній мовній жаргонізації, діалектизації й примітивізації термінів. У державі конче треба мати певний робочий орган, подібний до того що був у Держстандарті, який би стежив за грамотним тлумаченням і вживанням науково-технічних термінів не тільки на мовному, але й на законодавчому рівнях. Найбільш оптимальним і доцільним було б створити його при Національній академії наук.

*1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. 2. Водний кодекс України. 3. Ганеева Ж. Г. Определение понятия «мониторинг» в различных сферах его применения // Вестник Челяб. гос. ун-та. – 2005. – №1. – С. 30–33. 4. Закон України «Про охорону земель». 5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». 6. Земельний кодекс України. 7. Постанова КМУ від 20 серпня 1993 р. № 661 «Про затвердження Положення про моніторинг земель». 8. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. – Cambridge : University Press, 2005. – 1572 s. 9. Longman Active Study Dictionary. – Addison : Wesley Longman, 1998. – 808 s.*